

Загалом Закон залишає забагато повноважень місцевій владі, що на практиці нерідко призводить до прямого нехтування правами людини.

Від такого важливого Закону громадяни очікують регламентування таких надзвичайно важливих для держави і нації питань, як підтримка наукового дослідження релігії та книговидавництва, спрямованого на поширення інформації про релігії та інші культури, для підвищення рівня релігійної інформованості та толерантності населення. Закон повинен зобов'язувати державні органи сприяти порозумінню між церквами і вказати конкретні механізми у підзаконних актах, інакше його ефективність буде незначною, особливо за умови нечіткого обумовлення необхідності та шляхів захисту релігійних меншин. Бажано також, щоб держава всіляко сприяла будівництву нових культових споруд релігійними організаціями, особливо таких, що можуть стати витворами мистецтва. Цим можна дещо підняти культурний імідж України.

Таким чином, кожній свідомій людині стають зрозумілими небезпеки, які несе в собі сучасна редакція Закону. Приведення цього документу у відповідність з європейськими нормами демократії спростило б і бюрократичну плутанину, і водночас дало б чіткий статус релігійним організаціям та вирішило б більшість насущних проблем релігійного життя України. Зробити це потрібно якнайшвидше, адже релігія – найбільший духовний скарб народу. Ставитися до неї Державі потрібно принаймні з повагою, якщо не з розумінням.

Р. Небожук*

Церковно-державні відносини в галузі освіти в Україні

Питання впливу християнських цінностей на освітньо-виховний процес потрібно розглядати в контексті того факту, що Україна – європейська держава, де християнські корені візантійської традиції сягають початків її державності, освіти, культури – всіх, без винятку, сторін суспільного буття. Свідченнями тому є численні пам'ятки храмів і церковної письменності, богословських шкіл і релігійних наукових установ, творів сакрального мистецтва і незліченні імена святих та праведників.

Європейський вибір для української держави мав би означати вдосконалення та приведення у відповідність з вимогами демократичного громадянського суспільства та міжнародно-правовими актами, що ратифіковані Україною, правової бази церковно-державних відносин в галузі освіти, адже духовне самовизначення особистості вважається повноцінним лише тоді, коли воно у своїй внутрішній сутності не спричинене зовнішніми силовими, спонукальними чинниками, коли воно, як таке, підвладне лише поклику совісті індивіда. Як доведено сучасними науковими дослідженнями, віра є природною, необхідною складовою свідомості — індивідуальної чи колективної¹⁵⁸.

Статут ООН (1945 р.) містить положення про заборону дискримінації за релігійною ознакою. Загальне зобов'язання про захист прав людини, відображене у ст.ст.55 та 56, включає свободу релігії. *Загальна Декларація прав людини*, прийнята ООН (1948 р.), містить перелік прав і свобод, які були сформульовані у XIX і розвинуті у XX столітті. *Європейська конвенція про захист прав людини та основних свобод* (1950 р.) теж проголошує у ст.9 свободу думки, совісті та релігії однією з основ демократичного суспільства.

В Протоколі до європейської *Конвенції про захист прав і основних свобод людини* з 1950 року чітко зазначено, що жодна людина не може бути позбавлена права на освіту, а держава має поважати право батьків відповідно до їх релігійних і філософських переконань забезпечувати освіту і навчання своїх дітей.

Широко трактує право на релігійну свободу, і в тому числі право і на релігійну освіту Декларація про ліквідацію усіх форм нетолерантності та дискримінації на підставі релігії чи переконань 1981 року. У цьому документі, окрім потвердження дотихчасових стандартів, право на релігійну освіту було утверджене як суб'єктивне, власне *право релігійних організацій організувати навчання релігії публічно чи приватно, індивідуально або разом з іншими в місцях відповідних для цього* (ст.б)¹⁵⁹.

* Керівник комітету у справах освіти УГКЦ

¹⁵⁸ Костицький В. Релігія і Церква в Україні: політико-правові проблеми // Релігія і закон: проблеми правового врегулювання державно-церковних відносин: Збірник матеріалів.— К., 2002. – С.26.

¹⁵⁹ Цит. за: Коваленко Л., Небожук Р. До проблеми релігійної освіти у світській державі та християнського виховання як необхідних складових побудови високодуховного громадянського суспільства в Україні // Релігія і закон: проблеми правового врегулювання державно-церковних відносин. – С.98-105.

У ст.18 Пакту про громадянські та політичні права говориться про обов'язок держав, що його підписали, "шанувати свободу батьків, або тих, хто їх заступає згідно з правом, забезпечувати своїм дітям релігійного і морального виховання за власними переконаннями".

З переліку вищенаведених міжнародно-правових документів виникає вимога до держави створити умови вивчення релігії. Оскільки у соціально-економічних умовах України державні школи є найбільш доступними для більшості дітей, потрібно створити умови для викладання у них релігійних предметів.

1.Релігійне навчання та виховання в законодавствах та освітніх системах західноєвропейських країн.

Право на навчання релігії у західноєвропейських країнах включає в себе право на створення приватних шкіл, підконтрольних тій чи іншій церкві, та право на навчання релігії у публічних школах.

Треба зазначити, що право на навчання релігії закріплено в конституціях багатьох європейських країн (Італія, Іспанія, Німеччина, Польща та ін.), так само як і право засновувати приватні школи¹⁶⁰.

Особливо цінним здобутком співпраці між Церквою та державою в Німеччині є гарантоване конституцією викладання релігії у школі відповідно до конфесійної приналежності. Викладають релігію, як правило, державні вчителі, які мають на те доручення від Церкви. До досягнення дитиною 13-річного віку рішення про відвідування уроків релігії приймають батьки, а опісля — самі учні¹⁶¹.

У старих федеральних землях близько 80% учнів відвідують уроки релігії, в той час як у нових федеральних землях — незначна меншість. Уряд землі Бранденбург вже запропонував запровадити замість уроку релігії предмет під назвою „Організація життя, етика, релігієзнавство”. Проте цей захід уже викликав численні суперечки¹⁶².

Англійське законодавство приписує громадські богослужіння й релігійну освіту в усіх школах, незалежно від того, церковні вони чи ні. Основні вимоги англійського законодавства до релігійної освіти (РО) і шкільного богослужіння наступні:

- Закон приписує РО для всіх учнів, причому вона складає частину навчальної програми державних шкіл.
- Всі учні школи беруть участь у щоденному колективному богослужінні. Воно повинно цілком або в основному мати загальнохристиянський, але ні в якому разі не вузькоконфесійний характер. Богослужіння у школі вважаються загальнохристиянськими, якщо вони відбивають загальні традиційні християнські уявлення.
- Вчитель має право відмовитися від викладання релігії або участі у шкільних богослужіннях.
- Батьки мають право відмовитися від уроків РО або участі своїх дітей у шкільних богослужіннях.
- Кожна державна школа повинна забезпечити викладання РО тим учням, чий батьки від неї не відмовилися. Це відноситься як до релігійно орієнтованих шкіл, так і до шкіл, що не належать до якоїсь деномінації.
- Схвалена місцевим управлінням освіти програма РО повинна виходити з того, що основною релігією в Англії є християнство. Програма зобов'язана бути позаденомінаційною в тому розумінні, що не повинна віддавати перевагу якійсь християнській конфесії. Вона може включати предмети, що розповідають про окремі сповідання і їхнє віровчення, але не повинна ставити будь-яку християнську конфесію над іншими.

Схвалена місцевим управлінням освіти програма РО приймається на нараді представників: 1) християнських конфесій та інших релігій, присутніх у даному регіоні; 2) Англіканської церкви (згідно із законодавством - головної християнської деномінації); 3) професійних спілок учителів; 4) місцевого управління освіти. Ці вимоги покладають турботу про програму РО на місцеві управління освіти. За умови дотримання загальнодержавних вимог до РО це управління проводить нараду з метою уточнення всіх факторів, пов'язаних з діяльністю основних релігійних груп у даному регіоні¹⁶³.

Конституція 1946 року у Франції проголосила, що IV Республіка буде світською державою. Суперництво між публічною та релігійною освітою, яке свого часу спричиняло масові демонстрації, сьогодні у Франції відійшло в минуле. І ось тепер Міністерство національної освіти розмірковує над тим, як поновити в школах викладання основ релігії. Заради того, щоб подолати амнезію сучасної молоді, яка стає

¹⁶⁰ Понкин И.В. Религиозное образование в России и за рубежом: опыт, проблемы и перспективы // <http://www.state-religion.ru/cgi/run.cgi?action=show&obj=1261>.

¹⁶¹ Гампель Адольф. Церкви в Німеччині: досвід співпраці з державою, церквами та громадськими організаціями // Центр Разумкова. Національна безпека і оборона. — 2002. - №10. – С.30.

¹⁶² Шпагат із підтримкою. Д-р Штюдemann, посол Федеративної республіки Німеччина в Україні // День». - 2002. - №198.

¹⁶³ Шортт Джон. Моральне і релігійне виховання в школах Англії // Людина і світ. – 2001. - №10 (505). – С.39-50.

дедалі більше відрізаною від своїх релігійних, а відтак і культурних, і інтелектуальних коренів. Згодом вона може стати взагалі чужою власній цивілізації, а також нездатною зрозуміти людей інших цивілізацій, з якими вона співіснує: християн, мусульман, євреїв тощо. Безрелігійна освіта створила «розрив між ланками національної та європейської пам'яті», релігійна необізнаність робить геть незрозумілими, більше того, нецікавими такі шедеври, як, наприклад, славетний тимпан Шартрського собору, розп'яття Тінторетто, «Дон Жуан» Моцарта, «Страсний тиждень» Луї Арагона¹⁶⁴.

Але головне завдання, яке ставить Міністерство освіти Франції - це утвердження такої світськості, яка б гарантувала беззастережне додержання толерантності та найрішучіше відстоювання нейтральності. Переконати молодь у тому, що релігії мають сприйматися і цінуватися за те краще, що їх вирізняє, — це та відповідальність, яка частково покладається також на освіту¹⁶⁵.

Підсумовуючи, досвід реалізації міжнародних положень про свободу совісті в освітній сфері зазначимо, що релігія викладається в публічних школах усіх країн Західної Європи. Майже у всіх країнах Західної Європи, навчання релігії розглядається як нормативний шкільний курс, який викладається приблизно в тих же самих параметрах, що й інші предмети.

2. Особливості реалізації права на релігійну освіту в посткомуністичних країнах на прикладі Польщі, Литви та Росії.

Незважаючи на комуністичне минуле та примусову атеїзацію протягом кількох десятиліть, ці країни історично усвідомлювали себе як християнські держави з досить монолітним традиційним сповіданням: у Росії – православ'я, Польщі й Литві - католицизм.

Можна сказати, що практично всім згаданим країнам у спадщину від попередньої традиції дістався переважно один тип релігійної освіти – катехитичної або законодавчальної. Наприкінці 80-х у всіх названих країнах РО здійснювалася приблизно за тією ж моделлю: школу раз на тиждень відвідував священнослужитель - головним чином представник традиційної для даної місцевості конфесії - і в міру своїх можливостей розповідав про основи віровчення, літургії, свята, етичну систему тощо. Відсутність чіткої концепції призводила до того, що сама РО багато в чому мала стихійний характер, а державна школа, принаймні на уроках релігії (православної культури, Біблії тощо), почасти перебирала на себе функції недільної школи.

Однак така модель вважалася найбільш прийнятною, особливо у країнах, де з традиційним сповіданням ототожнює себе більшість населення¹⁶⁶. Про це свідчить, зокрема, досвід *Польщі*, де на підставі закону 1989 р. „Про ставлення держави до Католицької церкви в Польській Республіці”¹⁶⁷ та за Законом про освіту 1991 р. до обов'язкового навчального комплексу було введено предмет "релігія". У такий спосіб усім легально існуючим у країні конфесіям надавалося право викладати щотижня по дві години "релігії" у кожному класі загальноосвітньої школи, за умови, що у класі присутні щонайменше семеро учнів даного сповідання.

Там же, де пропорційно представлені дві конфесії, уроки релігії (найчастіше паралельно) проводять священники обох сповідань. Так, у Білостоцькому воєводстві, де приблизно 45% населення ідентифікує себе з православною церквою, релігію для різних конфесійних груп викладають католицький і православний священники, а школа зобов'язана забезпечити кожному учневі можливість відвідувати відповідні уроки в тій або іншій групі. Аналогічна ситуація й у Шльонську (Сілезія), де на уроки релігії учні розходяться до "католицьких" і "лютеранських" груп. Якщо ж, припустимо, батьки-католики віддають перевагу православ'ю й хочуть, щоб їхня дитина ходила на уроки релігії до православного священника, школа (за згодою останнього) на це йде, але дитину не примушують брати участь у чужих для неї практиках.

Нарешті, найменшу групу (за даними 2001 року - це не більше 3% населення країни) складають категоричні противники вивчення релігії у школі. У такому разі, за заявою батьків, дитині надається право вибору між трьома додатковими гуманітарними предметами, як правило, це - філософія, позарелігійна етика або психологія. Набір предметів може змінюватись. З одного з них учень й атестується. Атестація з релігії у такому разі не вимагається¹⁶⁸.

Під час соціологічних опитувань середини 90-х років виявилось, що велика кількість підлітків жодним чином не пов'язує традиційну "законавчальну" РО з власними духовними пошуками, не чекає від цього предмета відповідей на свої духовні запитання і сприймає її виключно як повинність¹⁶⁹. Тому

¹⁶⁴ Філіп де Сюрмен, посол Франції в Україні. // День - 2002.- №197.

¹⁶⁵ Там само.

¹⁶⁶ Панич С. Релігійна освіта в постатеїстичних суспільствах // Людина і світ. – 2002. - №6 (501). – С.13-21.

¹⁶⁷ Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej //http://www.mateusz.pl/dokumenty/top#top

¹⁶⁸ Панич С. Релігійна освіта в постатеїстичних суспільствах // Людина і світ. – 2002. - №6 (501). – С.13-21.

¹⁶⁹ Панич Світлана. Релігійна освіта в постатеїстичних суспільствах // Там само.

єпископат Польщі разом з освітніми структурами прийняв рішення поступово зняти тягар РО зі священників (за винятком тих випадків, коли їхня присутність безумовно йшла на користь предмету) й перекласти його на плечі спеціально підготовлених мирян - практикуючих членів Церкви. У середині 90-х рр. практично одночасно в чотирьох найбільших богословських вищих навчальних закладах Польщі – Польській теологічній академії, Люблінському католицькому університеті, Академії католицької теології та в Академії християнського богослов'я (міжконфесійному богословському навчальному закладі) розпочалася підготовка викладачів релігії. Право на роботу у школі дає відповідний диплом, для отримання якого треба прослухати і скласти відповідний набір обов'язкових курсів і кілька курсів на вибір. Крім того, нині переглядається зміст курсу за рахунок відмови від традиційного законодавчого підходу і введення філософської, індивідуально орієнтованої проблематики, що спонукає осмислювати у світлі віри особистий і історичний досвід (наприклад, у курс релігії було запропоновано ввести тему Голокосту в контексті іудео-християнських стосунків)¹⁷⁰.

Аналогічну ситуацію можна спостерігати й у Литві. Наприкінці 80-х - на початку 90-х рр. на хвилі національно-релігійного відродження до школи активно прийшло насамперед католицьке духовенство, а також представники традиційних для Литви протестантських деномінацій - кальвіністи й меншою мірою баптисти. Однак досить скоро стало очевидно, що безсистемні уроки з Біблії, або з катехизису радше шкодять, ніж ідуть на користь, оскільки вони не враховували ні актуального духовного досвіду й потреб, ні всього розмаїття переконань учнів.

Щоб зняти напруженість, яка загострювалась також і тим, що на початку 90-х Литва як, втім, і всі країни Балтії, стала свого роду "полігоном" для діяльності парарелігійних рухів, тоталітарних і деструктивних груп (тут варто згадати про надзвичайну активність церкви Муна, що проводила так звані "інтенсивні курси англійської мови" та "школи сімейного життя" на балтійських курортах), було вирішено розробити й запровадити єдиний загальнодержавний курс релігії, побудований на християнських цінностях і настановах, але без жодних конфесійних переваг. У 1995 р. при Міністерстві освіти Литви було створено робочу групу, куди пропорційно ввійшли представники всіх традиційних для Литви сповідань і деномінацій. Підсумком її роботи став поданий на обговорення в 1997 р. проект єдиної програми обов'язковою курсу "Релігія" для початкової і середньої школи, а також проект курсу "Християнська етика і психологія сімейного життя", розрахований на випускні класи. Курс, у розробці якого брали участь представники всіх традиційних сповідань, давав змогу зняти міжконфесійну напруженість і водночас звести до мінімуму небезпеку прозелітизму, оскільки програма виключала можливість запровадження суто віронавчального елемента або примушування учнів до якихось практик¹⁷¹.

Програма має ознайомчий характер і ставить за мету ознайомлення з системою традиційних християнських цінностей, уявлень і етичних настанов; у заключній частині робиться акцент на виробленні навичок виносити етичні судження і формувати уявлення про етику сімейних стосунків на основі традиційних цінностей. Законодавчанням і воцерковленням займається недільна школа, що дозволяє, у свою чергу, чітко розмежувати функції цих структур. Практика довела, що „катехизатори” часто були не готовими до викладацької роботи в середній школі, і тим більш, до ведення такого складного предмета, як "Християнська етика і психологія сімейного життя". Тому у двох головних університетах Литви - Вільнюському та ім. Вітаутаса Великого в Каунасі й у семінаріях було запроваджено відповідні спеціалізації, а також розроблено систему сертифікації викладачів, аби закрити доступ у школу непідготовленим ентузіастам. Крім вивчення власне релігієзнавчих і біблійно-богословських дисциплін, програма підготовки та перепідготовки викладачів релігії включає наскрізний курс історії філософії та широке коло філософських дисциплін, психології, вікової педагогіки, безперервну систему підвищення кваліфікації різних рівнів (залежно від інтересів викладачів). Обов'язковою вимогою для одержання документа на право викладання є самостійне дослідження¹⁷².

Як альтернатива урокам релігії у програмах литовських, як і польських шкіл, передбачено світські курси світоглядного характеру (філософія, психологія, у старших класах - секулярна етика і психологія сімейного життя). Підставою для звільнення від уроків релігії служить заява батьків. Водночас батьки мають право досить серйозно впливати на викладання даного курсу. Зокрема, якщо їм здається, що викладач зазіхає на чийсь переконання, вони можуть зажадати заміни викладача.¹⁷³

¹⁷⁰ VI dzień judaizmu w kościele katolickim w Polsce 17 I 2003 r. // <http://andrzej.kai.pl/ekai/serwis/?MID=4094>

¹⁷¹ Пор.: Баширов Л.А. Конституционно-правовая база государственно-церковных отношений в странах Балтии и СНГ. //Кафедра религиоведения Российской академии государственной службы при Президенте РФ. — — <http://www.state-religion.ru>

¹⁷² Панич С. Релігійна освіта в постатеїстичних суспільствах // Там само.

¹⁷³ Там само.

Складним та суперечливим є пошук адекватних часові й відповідних традиційним цінностям форм релігійної освіти в Росії. Однак, найголовнішим кроком до реалізації послідовної концепції РО можна вважати створення 7 липня 1999 р. "Координаційної ради зі взаємодії Міністерства освіти Російської Федерації і Московської патріархії Руської православної церкви". Цю раду було задумано як "консультативний орган, що здійснює аналіз, узагальнення й поширення нагромадженого досвіду духовно-моральної і релігійної просвіти та виховання молоді, а також взаємодію в питаннях науково-методичного забезпечення виховного й освітнього процесу в навчальних закладах і розробку рекомендацій з використання духовно-моральною потенціалу гуманітарного знання"¹⁷⁴.

Координаційна рада розглядала різні варіанти РО в рамках шкільної програми¹⁷⁵. Водночас із самого початку розробки концепції РО було очевидно, що традиційне законодавчання в чому вигляді, в якому воно існувало в XIX ст., навряд чи здатне прижитися в сучасній полікультурній загальноосвітній російській школі. Виникла проблема пошуку позитивного компромісу між розмаїттям переконань і необхідністю прищепити в освіту традиційні цінності. У 1997-1999 рр. у декількох регіонах Росії з ініціативи місцевих обласних адміністрацій у середніх школах був запроваджений курс релігійної освіти, хоча називався він по-різному: "Основи і цінності православ'я" (Белгород), "Основи православної культури" (Курськ), факультатив по Закону Божому (Воронеж, Калінінград), "Основи православної культури і моральності" (Новосибірськ, Смоленськ), історія Церкви (Воронеж, Ростов-на-Дону), факультатив з основ православ'я (Кемерово) і т.п. Найбільший резонанс одержав досвід Курської єпархії, котра, як було заявлено, запровадила викладання майже в половині шкіл області.

Найбільш оптимальним варіантом із запропонованих програм став розроблений Координаційною радою разом із МДУ, МНПУ і Свято-Тихонівським інститутом обов'язковий курс "Основи православної культури"¹⁷⁶, що дає змогу, за словами фахівця відділу освіти і катехизації Московської патріархії о. Ігоря Киресва, "не змішувати релігійне просвітництво й релігійну освіту - просвітництво залишити загальноосвітній школі, а освіту - як відновлення образу Божого в людині через воцерковлення віддати Церкві"¹⁷⁷. Таким чином, запропонований як обов'язковий, цей курс має виключно просвітницький характер – він знайомить з тими традиційними цінностями, що на них тримається російська культура, не ставлячи перед собою завдання змінити переконання учнів. Контроль за викладанням "Основ православної культури" здійснює міністерство освіти спільно з фахівцями відділу освіти і катехизації Московської патріархії та інших богословських навчальних закладів.

Для розробки методичних рекомендацій до курсів "Основи православної культури" при місцевих педагогічних інститутах (університетах) було створено кафедри (лабораторії) православної педагогіки. Наявні кафедри вже читають відповідні курси не тільки для викладачів "Основ", але і для частини студентів і набирають аспірантів. Наступним логічним кроком стане введення спеціалізації "православна педагогіка" та повномасштабна підготовка таких учителів на державному рівні.

Підготовка викладачів цього курсу значно полегшується завдяки введенню в нормативний перелік вузівських дисциплін "теології" для мирян, що, зокрема, дало можливість створити систему підготовки та перепідготовки викладачів курсу "Основи православної культури" у Московському обласному інституті підвищення кваліфікації вчителів, а також в аналогічних регіональних структурах¹⁷⁸.

Таким чином, при наявності у законодавстві принципу відокремлення церкви від держави, практично у всіх європейських країнах, а також і в Росії, існує досить розвинена мережа закладів релігійної освіти, а в державних загальноосвітніх школах викладають релігійні предмети. Причому ця

¹⁷⁴ Информационная справка о выполнении решений Координационного Совета от 16.04.2002 г. — http://www.bogoslov.ru/uchkom/doc/sinod_261202.html

¹⁷⁵ Примерный перечень авторских программ, изученных специалистами ЦПИ «Покров»: Приложение к докладу иеродиакона Киприана (Ященко) по вопросу о региональном опыте изучения православной культуры на заседании Координационного совета Министерства образования РФ и Московской Патриархии 24.12.2002 Г. http://www.bogoslov.ru/uchkom/doc/kiprian_241202.html

¹⁷⁶ Основные образовательные элементы содержания учебного предмета «Православная культура», выделенные в результате обобщения опыта (Белгородская, Екатеринбургская, Санкт-Петербургская, Самарская, Волгоградская, Смоленская, Тверская, Московская области): Приложение к докладу иеродиакона Киприана (Ященко) по вопросу о региональном опыте изучения православной культуры на заседании Координационного совета Министерства образования РФ и Московской Патриархии 24.12.2002 г. http://www.bogoslov.ru/uchkom/doc/kiprian_241202.html

¹⁷⁷ Цит. за: Панич Світлана. Релігійна освіта в постатеїстичних суспільствах // Людина і світ. – 2002. – №6 (501). – С.13-21.

¹⁷⁸ Справка по государственному вузам, ведущим образовательную деятельность по направлению 520200 Теология и специальности 020500 Теология. // Приложение к докладу протоиерея Владимира Воробьева на заседании Координационного совета Министерства образования РФ и Московской Патриархии 24.12.2002 г. http://www.bogoslov.ru/uchkom/doc/vorobiev_241202.html

практика базується на відповідному міжнародному законодавстві, міжнародним правовим актам та існуючій практиці. **В жодній державі світу (крім колишнього СРСР і ще декількох країн) відділення релігійних організацій від держави не трактується і ніколи не трактувалось як їх повна ізоляція чи як повна заборона на співробітництво держави і релігійних організацій, в тому числі і в сфері освіти**¹⁷⁹. Характерним для освітніх систем, як Західної Європи, так і посткомуністичних країн, є запровадження релігійної освіти як освітнього предмету в навчальних закладах усіх форм власності при повній добровільності вибору. **Право на релігійну освіту становить невід'ємне право учнів на доступ до інформації та право на навчання релігії в рамках свого віросповідання. Воно не суперечить світському характеру освіти в більшості європейських країн.**

3. УКРАЇНСЬКІ ПЕРСПЕКТИВИ.

Перехідний період, який переживає сьогодні українське суспільство, глибокі й системні реформи у вітчизняній освіті – це виклик для світських і духовних вихователів до пошуку нових шляхів та підходів у розв'язанні складних проблем побудови високодуховного громадянського суспільства в Україні.

Криза сучасної української держави засвідчує, що побудова громадянського суспільства неможлива без духовно-морального відродження України, як фундаментальної підстави стабільності, громадянської злагоди і процвітання. Масове поширення таких аморальних та антисуспільних явищ як обман, корупція, проституція, наркоманія, розпад сім'ї і падіння народжуваності, епідемія СНІДу не тільки створюють негативний образ України в очах міжнародної спільноти, але й виявляють всю немічність держави, в якій християнські та загальнолюдські цінності не стали особистим вибором для більшості громадян.

Учасники парламентських слухань "*Духовна криза суспільства і шляхи її подолання*", які відбулися 5 листопада 2003 року, відзначають, що для подолання глибокої системної кризи у всіх сферах життєдіяльності та формування гуманістично орієнтованого суспільства, в якому визначальними будуть свобода, соціальна справедливість, духовний розвиток, вільна праця, **необхідно забезпечити інтенсифікацію духовно-інтелектуального потенціалу суспільства, пріоритетність розвитку культури, мови, науки, освіти.**

За результатами парламентських слухань, *Постановою Верховної Ради України від 20 квітня 2004 року N 1689-IV* Міністерству освіти і науки України, зокрема, доручено:

1. *Спрямувати роботу відповідних органів управління освітою і наукових установ на створення системи виховної роботи, що базується на традиціях, звичаях українського народу, переорієнтувати навчальні заклади на здійснення потужного виховного впливу на особистість, на формування її державницького світогляду, свідомості та на виховання в учнівської та студентської молоді духовної культури.*

2. *Впроваджувати в діяльність навчальних закладів інтерактивні форми профілактичної роботи педагогічних працівників щодо формування навичок здорового способу життя та системи гігієнічного навчання і виховання дітей та молоді, а також цілісної системи соціальної підтримки здорового способу життя, яка б стимулювала підлітків і молодь зберігати та зміцнювати своє фізичне і духовне здоров'я.*

3. *Залучати до виховного процесу сім'ю, сприяти забезпеченню високого рівня життєдіяльності родини, належних умов для фізичного, інтелектуального, морально-етичного, освітнього та духовного розвитку в ній дітей*¹⁸⁰.

Указ Президента України №199/2004 від 17 лютого 2004 р. ставить завдання участі України в Болонському процесі „з метою входження у спільний освітній простір Європи”¹⁸¹. Пригадаємо, що Болонська Декларація міністрів освіти Європи (1999 р.), наголошує, зокрема, на „усвідомленні спільних цінностей і належності до єдиної соціальної та культурної сфери” та пропонує універсальну формулу виживання та прогресу в третьому тисячолітті: „**Життєздатність і ефективність будь-якої цивілізації вимірюється її культурним впливом на інші країни**”¹⁸².

Реальне впровадження християнських цінностей у навчально-виховний процес, на наше переконання, вирішальною мірою сприятиме піднесенню духовності і громадянської моралі українського суспільства. Церковні, Державні та громадянські інституції спільно відповідають за те, щоб утвердити і примножити успадковані християнські цінності для побудови високодуховного, розвинутого, демократичного суспільства.

¹⁷⁹ Заключение кандидата юридических наук И.В.Понкина от 17.12.2002 г. — <http://www.state-religion.ru/cgi/run.cgi?action=show&obj=1640>

¹⁸⁰ Верховна Рада України; Постанова, Рекомендації від 20.04.2004 № 1689-IV.

¹⁸¹ <http://www.president.gov.ua/officdocuments/officdecrees/231623331.html>

¹⁸² <http://www.mon.gov.ua/education/higher/bolpr/boldeclr>

Ось чому процеси глобалізації та європейської інтеграції ставлять нас, християн України, перед творчим і відповідальним завданням: бути творчою силою, „закваскою”, „сіллю” суспільства, щоб євангельським духом оживити законодавчий процес і освіту, інформаційну сферу та соціальні служби.

Ще в IV ст. у своїх „Уроках про виховання” свят. Іван Золотоустий радить: „*Ваші діти завжди житимуть в достатку, коли отримають від вас добре виховання, здатне впорядкувати їхню мораль і поведінку. Тож не старайтесь про те, щоби зробити їх багатими, але дбайте щоб виростити їх благочестивими, володарями своїх пристрастей, багатими на добродієства. ... і не чекайте від Бога ніякої милости, якщо не виконаєте цього обов'язку*”¹⁸³.

М. Бабій*

Загальноосвітня конфесійна школа: проблемні питання створення й буття

Означена проблема має ряд важливих аспектів, які, *по-перше*, вельми тематизують її в суспільстві, і, *по-друге*, актуалізують необхідність її практичного розв'язання в правовому полі держави.

Йдеться про законодавчо оформлене право релігійних організацій засновувати загальноосвітні навчальні заклади, які поєднують загальнодержавний стандарт освіти та конфесійне навчання й виховання.

Ця проблема постала як дериват дискусій щодо питання викладання в державній школі предметів (обов'язкових і/або факультативних) “Християнська етика”, “Основи християнської культури”, просто “Етики” тощо. Зауважимо, що, по суті, йдеться про інкорпорацію релігійного компонента в загальноосвітній простір держави. Це підтверджують і теми самих дискусій, матеріали ЗМІ, наукових конференцій, “круглих столів”, які далеко виходять за межі проблем організації вивчення “Християнської етики” чи умовно визначеної “Етики віри”. В основному йдеться про проблеми **релігійного навчання й виховання**¹⁸⁴ в системі світської освіти. У цьому зв'язку зауважимо, що одна справа морально-етичне виховання дітей, молоді, проти якої немає заперечень і зовсім інше – релігійна освіта і виховання в державній школі. Якщо перше постає як світський компонент освіти, який чітко корелюється із конституційними положеннями, вимогами законів України “Про свободу совісті та релігійні організації”, “Закону про освіту”, то друге – входить у значне протиріччя з означеним правовим полем.

Поза сумнівом, діти, молодь мають мати глибокі знання про релігії, про їх історію, головні концепти віросповідних парадигм, їх внесок у культуру, про матрицю моральних повчань і таке інше. Всі ці проблемні питання повинні знайти своє вирішення в процесі викладання історії, релігієзнавчих дисциплін, літератури, знайти повноцінне, фахове пояснення, донесення до дитячої душі. Важливо, щоб діти в процесі навчання могли оволодіти “інтелектуальним інструментарієм”, який би сприяв активному формуванню їхньої здатності до самостійного мислення, вільного самовизначення в духовній, світоглядній (в т.ч. й релігійній) сферах свого буття.

Друге у цьому зв'язку. Маю на увазі правові колізії, які виникають у контексті оприлюднених намірів і прагнень релігійних організацій. І як би не аргументували свою правоту ті, хто активно пропагує необхідність інкорпорації релігійного компонента в систему світської освіти, а також ті, хто з не меншою завзятістю обстоює іншу концепцію вирішення цього питання, вони мають пам'ятати, що в центрі проблеми, *по-перше*, стоять інтереси дитини, її свобода; *по-друге*, його величність Закон і вимоги останнього, а не “настрої в суспільстві”, які слід брати до уваги, як твердять окремі ієрархи і народні депутати¹⁸⁵.

Вважаю, нам усім слід усвідомити, що нехтування законом у будь-якій сфері, а тим більше у сфері свободи совісті, дуже небезпечно. І як би дехто не прагнув зі своєї власної “дзвіниці” коментувати положення Конституції України про відокремлення церкви від держави і школи від церкви (релігійних організацій), дух і буква конституційного положення є зрозумілими, вони однозначно утверджують світськість і держави, і її органів та сфер діяльності, зокрема, і, передовсім освітньої.

Нагадаю, що принцип світськості освіти, буття держави – це той принцип, за який боролися цілі покоління людей. І, на жаль, сьогодні його ігнорують і державні чиновники, і релігійні організації, свобода яких значною мірою залежить від цього принципу. Світськість - це базова цінність демократичного суспільства. Екстраординарною особливістю її вияву є світоглядна нейтральність держави, освіти, науковий характер останньої. Вона не може бути ні релігійною, ні атеїстичною.

¹⁸³ Святого отця нашого Іоанна Златоустого уроки о воспитании -М., 2001.

* *ст.наук.сп. Відділення релігієзнавства Інституту філософії ім.Г.С.Сковороди НАН України, к.філос.н.*

¹⁸⁴ Див.: Національна безпека і оборона. – 2005. - № 8.

¹⁸⁵ Див.: Національна безпека і оборона. – 2005. - № 8. - С. 30 - 43.